

DAĞLI CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU VE KAFKAS İSLAM ORDUSU'NUN ROLÜ

Sevinç ALİYEVA*

ÖZET

Kafkas İslam Ordusu'nun saflarında Türk askerlerinin yanı sıra Kafkasya'nın Müslüman halklarının mensupları; Azerbaycanlı, Dağıstanlı, Çeçen, İnguş, Çerkez vs. gruplar vardı. Bu askerler bir zamanlar Rusya'nın Kafkasları işgali sırasında mecburi şekilde Osmanlı topraklarına göç etmiş muhacirlerin devamı idiler. Diğerleri ise savaş sırasında onların saflarına katıldılar.

Rusya ve Azerbaycan arşiv belgeleri ve döneme tanıklık etmiş kişilerin anıları söz konusu olaylarla ilgili aşağıdaki hususları içermektedir:

- Kuzey Kafkasyalıların Kafkas İslam Ordusu saflarında yer alması;

- Kafkas İslam Ordusu tarafından Bakü'nün kurtarılmasına yönelik operasyonlara Kuzey Kafkasyalı Dağlıların katılımı;

- Kafkas İslam Ordusu tarafından Dağıstan'ın, ayrıca Derbent, İnci-Kale (Port-Petrovsk) ve Temir Han Şura'nın kurtarılması;

- Dağlı Cumhuriyetinin Dağıstan'da hakimiyetini tesis etmede Kafkas İslam Ordusu'nun yardımı;

* Prof. Dr. Sevinç Aliyeva- Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Tarih İnstitutu, "Azerbaycan-Rusya ilişkiler tarihi" şube müdürü, a.sevemin.i@mail.ru, sevincaliyeva2000@gmail.com, +994503010044

- Dağlı Cumhuriyeti Ordusu'nun kuruluşunda Türk subaylarının rol alması;

- Kafkas Müslümanlarının Kafkas İslam Ordusu'na ve genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin tutumları.

Kafkas İslam Ordusu Kafkasya Müslümanlarını Bolşeviklerden ve "Beyaz Muhafızlar"dan kurtarmıştır. Türk askerleri Kafkasya'daki kardeşlerinin kurtuluşu için kanlarını ve canlarını feda etmişlerdir. Kafkasya'da şehitlerin anısı asker mezarlarında ve halkın anılarında yaşamaktadır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Transkafkasya cumhuriyetleri, Kafkasya ve Dağıstan Dağlı Halkları İttifakı, Türk Askerleri, Kuzey Kafkasya, Müslüman Ulusların Kurtuluşu, Yusuf İzzet Paşa, Albay İsmail Hakkı Bey

THE ESTABLISHMENT OF THE MOUNTAINOUS REPUBLIC AND THE ROLE OF ISLAMIC ARMY OF THE CAUCASUS

ABSTRACT

Besides Turkish soldiers, members of the Muslim communities of the Caucasus the Islamic Army of the Caucasus including Azerbaijanis, Daghestanis, Chechens, Ingushs, Circassians, etc. were among the fighters of the Islamic Army of the Caucasus. These soldiers were from the emigrants who were forced to leave Caucasus to the territories of the Ottoman Empire during the Russian occupation. During the fights, also some others from the aforementioned communities joined to the Islamic Army of the Caucasus as well.

The archive documents of Russia and Azerbaijan as well as the memoirs of those who witnessed the developments in that period include the following details regarding the issue:

- Joining of North Caucasians to the Islamic Army of the Caucasus;

-Involvement of Northern Caucasians in the operations of the Islamic Army of the Caucasus for liberating Baku;

- The liberation of Dagestan, Derbent, Port-Petrovsk and Temir-Khan-Shura by the Islamic Army of the Caucasus;

- The assistance of the Islamic Army of the Caucasus for establishment of the Mountainous Republic in Dagestan;

-Involvement of Turkish officers in the formation of the Mountainous Republic Army;

- The attitudes of the Caucasian Muslims towards the Islamic Army of the Caucasus and the Ottoman Empire.

The Islamic Army of the Caucasus saved the Caucasian Muslims from the Bolsheviks and the White Guards. Turkish soldiers scarified themselves for the salvation of their brothers in the Caucasus. The memory of the martyrs in the Caucasus is still alive in the memories of the local people and the memorials of the soldiers.

Keywords: Ottoman Empire, Transcaucasian republics, Caucasus and Dagestan Mountain Peoples Alliance, Turkish Soldiers, North Caucasus, Izzet Pasha, Colonel Ismail Hakki Bey

Dünya haritasında yeni devletlerin kurulduğu 1918-1920 yıllar hala günümüz tarih araştırmalarında en çok ilgi uyandıran konuların başında gelmektedir. Özellikle, Kafkasya'da yeni devletlerin kurulması, bu devletlerin bağımsızlık mücadeleleri, Bolşevik hâkimiyetinin yerleşmesi (1917-1920 yılları) ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) ile Dağlı Cumhuriyeti arasındaki münasebetler ve Türkiye'nin yardımı vd. konular araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, Güney Kafkasya cumhuriyetlerinde bağımsız bir şekilde tarih araştırmaları yapma fırsatı SSCB'nin çökmesinden sonra oluştu. Kuzey Kafkasya bölgesiyse Rusya Federasyonu'nun bünyesinde olduğu için, bu ülkelerde yapılan tarih araştırmaları zayıf kalmıştır. Türkiye'nin Kuzey Kafkasya halklarının 1918-1920'li yıllarda kurdukları devletlere verdikleri destek konusunda araştırma yapmak isteyen tarihçiler için faydalı olacak çok sayıda kıymetli malzeme mevcuttur. Vesikalar seçilirken bu ve ya diğer tarihi olaylara eleştirel bakış açısıyla yaklaşmış, değişik yazarların eserlerinin karşılaştırılması yoluyla yeni bulgular elde edilmeye çalışılmıştır. Böyle bir metodolojinin tercih edilmesi konunun ayrıntılı şekilde araştırılmasını ve objektif tahlilini sağlamıştır.

Son derece zor askeri ve siyasi şartlar altında Kuzey Kafkasya Dağlıları İttifakı Merkez Komitesi 11 Mayıs 1918 yılında Dağlı Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ve onun Rusya'dan ayrıldığını ilan etti. Almanya, Osmanlı İmparatorluğu, Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti, Kafkas ve Dağıstan Dağlı Halkları İttifakı arasında barış ve dostluk antlaşması imzalamak amacıyla aynı tarihte Batum Barış Konferansı düzenlendi.

14 Mayıs'ta Batum barış görüşmelerinde, Halil Bey İran'daki İngiliz birliklerine karşı Türk ordusuna Gümrü-Culfa demiryolu ile hareket etme emri verildiğini açıkladı. 1918 yılı Nisan ayında İstanbul'daki Kuzey Kafkasya temsilcileri bağımsız bir cumhuriyetin kurulduğunu ilan ettiler. 27 Nisan 1918 tarihinde Kafkasya'daki Türk orduları komutanı Vehib Paşa Maveraya-yı Kafkas Hükümetine bir telgraf

göndererek Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığını ilan ettiğini, İstanbul'daki Kuzey Kafkasya temsilcilerinin Osmanlı delegasyonu ile birlikte Batum'a doğru hareket edeceğini, ülkelerinin Maveray-ı Kafkas ile birleşmesi yönünde karar alacaklarını haber verdi. Gürcü gazeteleri, 8 Mayıs 1918 tarihli "Dostluk Antlaşması" gereği, Bab-ı Ali'nin Kuzey Kafkasya'daki çabalarının gerçekleşmesi için bazı yükümlülükler üstlendiğini yazdı. Dağlı Cumhuriyeti'nin müstakbel Dışişleri Bakanı Haydar Bammat, 20 Mayıs'ta Batum'daki Maveray-ı Kafkas delegasyonunun başında bulunan Çenkeli'ye Türkiye'nin Kuzey Kafkasya Müslümanlarının bağımsızlık mücadelesine yardım edeceğini, ordu için gereken askeri mühimmat, teknik donanım ve eğitimci yardımında bulunacağını bildirdi [Империалистическая интервенция на Дону и Северном Кавказе, 1988: 107, 108].

Osmanlı Devleti Dağlı Cumhuriyeti'ni tanıdı. Dağlı Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik dış politikası mevcut durumda ortak çıkarlardan hareket ederek Bolşeviklere ve Beyaz Muhafızlara karşı mücadeleden ibaretti. Dağlı hükümeti demokratik gelişme yolunu seçtiklerini ilan ediyor ve İstanbul karşısında herhangi bir belgeyle yükümlülük almadıklarına vurgu yapıyorlardı. Belirtmek gerekir ki, Osmanlı İmparatorluğu Kafkasya'da yaşananlarla ilgili sorumluluk hissediyordu. Bu yüzden Kafkasya'yla yakından ilgileniyordu. Türkiye ve Almanya'nın, Kafkasya'nın nüfuz alanlarına ayrılması konusunda görüş ayrılıkları olsa da 23 Eylül 1918 tarihinde Osmanlı Sadrazamı Talat Paşa ile Almanya İmparatorluğu'nun Dışişleri Bakanlığı Devlet Sekreteri Fon Hintse arasında gizli protokol imzalandı. Protokole göre, "Türkiye, Kuzey Kafkasya'da bağımsız devletlerin kurulması konusunda çalışacak. Almanya bunu desteklemeyecek, ama engel de olmayacaktır". [Армянский вопрос и геноцид армян в Турции (1913-1919), 1995: 581]. Gizli protokolün 2'üncü bendinde şöyle deniyordu: "Osmanlı hükümeti, amaca uygun bir şekilde Kuzey Kafkasya ve Türkistan'da bağımsız devletlerin oluşmasına ve bu devletlerle birleşmesi sonucunda oluşacak yeni güçleri bu birliğin çıkarı için kullanmaya çalışacaktır. Almanya İmparatorluğu hükümeti ne yazık ki, mevcut konjunktürde Osmanlı İmparatorluğu'nun başladığı bu

işte yardım edemeyecek, fakat bu projelerin uygulanmasına hiçbir şekilde itiraz etmeyecektir.” [Армянский вопрос и геноцид армян в Турции (1913-1919), 1995: 582-583].

1918 yılında “İttihat ve Terakki” lideri Cemal Paşa Rusya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu ve Kafkasya Cumhuriyetleri Birliği'nin oluşturulmasını önerdi. Kurulduğu ilk günden itibaren Dağlı Cumhuriyeti onun bağımsızlığını tanımayan ve ona Rusya'nın bir parçası olarak bakan düşmanlarına, yani Beyaz Muhafızlara ve Bolşeviklere karşı mücadelede Türkiye'nin yardımını kabul etti. Sovyet hükümeti Türk ordularının Kuzey Kafkasya'ya gelişinden rahatsız oldu.

11 Mayıs 1918 tarihinde Almanya, Osmanlı Devleti, Transkafkasya cumhuriyetleri, Kafkasya ve Dağıstan Dağlı Halkları İttifakı arasında barış ve dostluk anlaşması imzalamak amacıyla Batum Barış Konferansı'nın ilk oturumu yapıldı [А.Тахо-Годи, 1930: 13-14; Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии, 1919: 312-313]. 13 Mayıs 1918 tarihinde Gürcistan'ın Türk-Müslüman ahalisinin Seym'deki tüm Müslüman fraksiyonları ve Kuzey Kafkasya'nın Müslüman halklarının temsilcileri, ortak oturumda Osmanlı İmparatorluğu'na dahil olma isteklerini bildirdiler [Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (ACDA), f. 970, l.1, d. 1, l.30-40].

1918 yılının mayıs ayının sonunda 5. Türk Tümeni'nin bir kısmı Müslüman ahaliyi korumak amacıyla Gence şehrine girdi. Nuri Paşa derhal 5. Kafkas, 15. Çanakkale ve Müslüman Kolordusundan oluşan Kafkas İslam Ordusu'nu kurmaya başladı. 4 Haziran tarihinde Batum'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Adalet Bakanı Halil Bey, Doğu Ordusu'nun Komutanı Vehib Paşa, Azerbaycan tarafından Mehmet Emin Resulzade ve Dışişleri Bakanı Memmedhasan Bey arasında Dostluk Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın 4. maddesine göre, Azerbaycan ihtiyaç duyulduğu takdirde Türkiye'den askeri destek talep etme hakkına sahipti. Dağlı Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı H. Bammat Dağlı Cumhuriyeti'nin lideri A.M. Çermoyev'e Enver Paşa'nın Kuzey Kafkasya dağlılarını desteklediğini yazdı. Türk ordusunun yardımıyla Dağlı Hükümeti Dağıstan'da tesis edilecekti.

Kuzey Kafkasya Dağlı Halkları Hükümeti Gence'de bulunan Nuri Paşa'yla görüşmek için Albay (Rittmeister) Malsagov ve subaylardan Yusup Arçakov, Magomet Tutayev ve Karaçay Şogenov'u görevlendirdi. İki ay sonra Dağıstan'a harekât düzenleyecek birliklere katılmak için Kuzey Kafkasya Dağlı Halkları Hükümeti Başkanı, Nuri Paşa'nın emrinde hareket etmesi için Usman Saidnurov'u görevlendirdi [Dağıstan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (DCMDA), f.r. 621, l.1, d.4, l. 31-32].

Çermoyev, bazı İnguş ve Dağıstanlı subayları göndererek onların Dağıstan'a ve Terek Vilayeti'ne gönderilmiş eğitim birliklerine görevlendirilmesini istedi. Çermoyev'in mektup gönderdiği sırada Gence'de bulunan Albay Cemal Danaguyev Dağıstan'a, Malsagov ise Terek'e görevlendirildi. Onlar Nuri Paşa'nın talimatlarını yerine getirecek, Dağıstan'dan Dağlı İttifakının Müftüsü ve Dağlı İttifakı eski Merkez Komitesi üye ve adaylarından oluşan komisyonla istişarede bulunacaklardı. Çermoyev'in mektubu doğrultusunda bir antlaşma tasarısı hazırlandı. Çermoyev aynı zamanda dağlı subaylara hareket araçları ve maaş tahsis edilmesi talebinde bulunuyordu [Dağıstan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (DCMDA), f.r. 621, l.1, d.7, l.2].

1918-1920 yıllarında Kafkasya'da yeni bağımsız devletlerin kurulması, Türkiye'nin dindaş Müslüman Kuzey Kafkasyalılara yaptığı yardım Rusya'nın zayıfladığı ve yenildiği bir dönemdeydi ve Bolşeviklerin ciddi şekilde rahatsız olmasına neden olmuştu. Bu nedenle de, RSFSC Halk Dışişleri Komiseri G.V. Çiçerin Osmanlı Devleti'nin Moskova'daki büyükelçisi Galip Kemal Bey'e itiraz etti. Ancak Osmanlı Devleti buna cevap vermeyerek Sovyet Rusya'nın hareketine önem vermediğini gösterdi [Nasır Yüceer, 2002, 52].

H. Bammatt, Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti Delegasyonu'nun Batum görüşmelerine bağımsız bir devleti temsilen katıldığını, Bab-i Ali'nin Kuzey Kafkasya halklarının siyasi taleplerinin gerçekleşmesine destek verdiğini yazıyordu [Союз объединенных горцев Северного Кавказа и Дагестана (1917-1918 гг.) и Горская Республика (1918-

1920 rr.), 2013: 69-70]. 15 Eylül 1918'de Azerbaycan'ın başkenti Türk ordusu tarafından kurtarılmıştı. Bakü'de Azerbaycan hâkimiyeti tam anlamda tesis edilmişti. Bakü şehri ve Bakü vilayeti hükümetin denetimine girdi.

1918 yılı sonbaharında İzzet Paşa (Çerkez ismi - Met Çunatıko [Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti, 2003:26]) komutasındaki Türk ve Azerbaycan orduları Dağıstan'a girdiler. Dağlı Cumhuriyeti Başkanı Çermoyev, Osmanlı Devleti'nin Dağlı Halkları İttifakındaki askeri ve diplomatik temsilciğinin başı Yusuf İzzet ile birlikte Derbend'e geldi.

9 Ekim'de Derbent, 23 Ekim'de ise Temirhan Şura kurtarıldı. Dağlı Hükümeti nihayet Temirhan-Şura'ya taşınabildi ve kentte görkemli bir biçimde Kafkasya Dağlıları Birliği ay yıldızlı bayrağı dalgalandı [Борьба за Советскую власть в Северной Осетии: 459; "Каспий", 1918; Самурский, 1925: 7-8]. Başbakan Pşemaho Kosev sonraları bu olayları şöyle hatırlayacaktı: "Yusuf Paşa Türkler ve Dağıstanlılardan müteşekkil ortak güçlerle Derbend'e hareket etmiş ve 10 Ekim'de (1918) kolaylıkla onu ele geçirmiş, 12 Ekim'de ise Derbent'te birkaç bin kişilik ahalinin katılımıyla Dağlı Hükümeti'nin (Тара,¹ İbrahim Haydarov ve birkaç kişiden oluşan heyet) bulunduğu binaya Kuzey Kafkasya Dağlı Halkları Cumhuriyeti'nin bayrağını dikmiştir. Gönüllüler ise sonuna kadar genç cumhuriyeti koruyacaklarına yemin ettiler" [Союз объединенных горцев Северного Кавказа и Дагестана (1917-1918 гг.) и Горская Республика (1918-1920 гг.) (Документы и материалы), 2013: 101-102]. Türk Birlikleri Kurmay başkanı Albay İsmail Hakkı Bey'le birlikte İmam N.Gosinski Dağıstan'ı Bolşeviklerden kurtarmak için mücadele ediyordu. Albay Muhammed Caferov'un anılarına göre, İsmail Hakkı Bey'i Gazikumuk'ta içtenlikle kabul ettiler. O ve maiyetindeki Türk subaylar, kalede olan subayların, aydınların ve Arapça ile uğraşan ilim adamlarının önünde güzel konuşmalar yaptılar. İsmail Hakkı Bey, Dağıstanlıları şeriata tabi olmaya çağırdı. Çoha'da Türk askerlerini törenle karşıladılar. Gunib'de İsmail

¹ Abdul Mecid Çermoyev

Hakkı Bey bütün köy temsilcileri, subaylar ve aydınların katıldığı bir kurultay düzenledi. O, herkesi hiçbir yere gitmemeye, kendi yerini savunmaya ve Türk Yüksek Komutanlığı'nın emrini beklemeye çağırdı. İsmail Hakkı Bey, sonra Hunzah'a gitti [Полковник Магомед Джафаров, 2005: 128-133]. Dağlı Cumhuriyeti'nin silahlı kuvvetlerini düzenlemek için Temmuz'da İstanbul'dan yola çıkan Yusuf İzzet Paşa Ekim ayında Kafkasya Dağlıları İttifakı Cumhuriyeti Hükümeti Başkanı A.M.Çermoyev'e gönderdiği telgrafta şöyle yazıyordu: “Allah'ın yardımıyla Kafkasya Dağlı Halkları İttifakı Cumhuriyeti birlikleri dün saat 3'te Anji-Kale (Petrovsk) kentini çatışmasız ele geçirdiler, öncesinde ise şehir karşısındaki tepelerde düşman mağlup edilmiştir. Şehirde ivedilikle asayiş tesis ediliyor. Rusya vatandaşları ve özellikle Kafkas dağlarına zulüm etmiş eski rejim tarihe gömülmüştür. Büyük Petro'nun zararlı fikirleri sonucunda Anji-Kale şehrinin adı değiştirilerek Petrovsk'a dönüşmüş ve o isimle birlikte fikirler da Petrograd'a iade edilmiştir. Düşman, mermi ve silah dolu vagonları atıp gitti. Petrovsk İstasyonu'nda yiyeceklerle dolu bir tren ele geçirilmiştir. Kafkasya Dağlı Halkları Cumhuriyeti'ni güçlendiren zaferi kutluyorum. Kafkasya Dağlı Halkları İttifakı Cumhuriyeti Ordularının Komutanı Yusuf İzzet Paşa” [A.Тахо-Годи, 1930: 26-27]. (Belirtmek gerekir ki, RF Merkezi Dağıstan Arşivi'nde bulunan bu belgenin tercümesinde Kafkasya Dağlı Halkları Cumhuriyeti'nin adı şöyle geçmektedir: “Kafkas Müslüman Cumhuriyeti'nin zaferini kutluyorum. Bu zafer, Kafkas Müslüman Cumhuriyeti'nin askeri ve siyasi açıdan tasdikidir. Kuzey Kafkasya Hükümeti Cumhuriyeti'nin Ordu Komutanı Ferik Yusuf İzzet” [Гражданская война в России и мусульмане, 2014: 420].

Bu olaylara tanıklık etmiş B.Baykov'un anılarına göre, Lazar Biçerahov (İngilizlerin hizmetinde idi. Kafkas İslam ordusuna karşı hem Bakü'de hem de Dağıstan'da savaştı). Bakü'den kovulmuş Rus ve Ermeni askeri birlikleri ile bir araya gelerek Türkleri Petrovsk'a bırakmamaya çalışıyordu. B.Baykov'a göre “L.Biçerahov sayıca az olan düşmanla, yani Türklerle olan mücadeleyi kaybetmişti. Kendi birlikleri ve hükümeti ile birlikte çıkmak zorundaydı. O, adamlarının tümünü ge-

miye bindirerek Türklerin baskısı altında Petrovsk'u terk etti. Bakü'den güneye, yukarıya doğru gitti. Sara adasından sonra durdu" [Байков, 1923: 140-141].

Böylece, Müslüman kolordusu ve Türk askeri birlikleri Azerbaycan'ı Bolşevik ve Taşnaklardan kurtardıktan sonra, Dağıstan dağlılarına yardıma geldiler. Türk subayı Şükrü Bey, İmam Gosinski'nin danışmanı olarak sürekli yanında olurdu. O Temirhan-Şura'ya gittiği zaman Yürütme Komitesi'nin onayı ile şeriat ilan etti. Albay Caferov'un hatıralarında belirttiği gibi, Türk komutanlığı Dağıstan'da asayişi sağlamak istiyordu. Türk komutanlığı aşağıdaki önlemleri hayata geçirmeye gayret ediyordu: 1) Dağıstan okullarının Türkleşmesi (Bu etkinlik yerli aydınlar arasında destekleniyordu); 2) Silahların kaydı ve toplanması (Bu karar ahali arasında Türklere karşı düşmanlık duygularını besliyordu. Hatırlatalım, Dağlıların terk-i silah etmesi hem Çarlık dönemi, hem Beyaz Muhafızlar, hem de Bolşevikler döneminde ciddi bir sorun idi); 3) Dağıstanlıların seferber edilmesi; 4) Türk Askeri Tüzüğü'nün uygulanması; 5) Askeri emir ve talimatların Türkçe verilmesinin kabulü; 6) Türk askeri dili öğretiminin başlatılması; 7) Rus subayları gittikten sonra kalanlara Türk askeri rütbelerinin verilmesi [Полковник Магомед Джафаров, 2005: 170, 173-177].

Dağıstan'da ordunun Türkleşmesinin taraftarları ve aleyhtarları ile birlikte bu konuya duyarsız kalanlar da vardı. Alayın Türkleşmesinin esas taraftarı subay Elduraşev idi. Çeçenistan'da Türkleşme faaliyeti başarıyla ilerliyordu, Albay Magomed Caferov'un bölgeye gelişiyle emir ve talimatlar Türkçe vermeye başlandı. Albay M. Caferov'un anılarında Türklerin Dağıstan'daki nüfuzları şöyle anlatılır: "Türkler, Dağıstan, Çeçenistan ve Bakü'de yoğun bir çalışma içinde idiler. Gün geçtikçe onların istihbaratçılarının sayısı artıyordu. Onlar her yerde vardı. Hareketi önceden belirledikleri milli ve dini mecraya yönlendiriyorlardı. Dağıstan'ın bütün ahali, özellikle dağlık bölgelerdeki ahali olağanüstü bir beklenti içinde idiler." [Полковник Магомед Джафаров, 2005: 167--168]

Dağıstan ahalisi arasından toplanan askerler sayesinde artan Azerbaycan-Türk birlikleri Derbent ve Petrovsk arasındaki deniz kıyısını tuttular. Çermoyev, 14 Ekim 1918 tarihinde Türk askeri birliklerinin Dağıstan topraklarına girmesi ve asayiş hakkında emir verdi. Bu emirde belirtildiğine göre, Türk birlikleri Derbent'e Kafkasya Dağlı Hükümetinin asayişi sağlamasına yardım etmek amacıyla gelmişlerdir. Bu yardımın gösterilmesi Dağlı İttifakı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan anlaşmanın 2. maddesinde öngörülmüş olup, karakterine ve hukuki gerekçesine göre, Türkiye'nin Azerbaycan hükümetine yaptığı yardımın aynısı idi [Союз объединенных горцев Северного Кавказа и Дагестана, 2013: 162-163].

Britanya istihbaratının bilgilerine göre, Türkler, 14 Ekim 1918 tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Kuzey Kafkasya için ortak hükümet kurulması önerisini sundular. Ancak “onlar endişe ediyorlardı ki, bu iki devlet ayrı ayrı bağımsızlıklarını korumak için çok zayıftırlar” [Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании, 2011: 210]. Büyük Britanya'nın Savaş Bakanlığı, olayların gidişatını dikkatle izliyor ve analiz ediyordu. Londra'ya verilen rapora göre, Dağıstan heyetinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Dağıstan'ın birleşmesi konusunda görüş ayrılıkları vardı. Kafkas İslam Ordusu'nun komutanı Nuri Paşa'nın, ekimin başlarında Kuzey Kafkasya'yı ziyaret edeceğini de biliyorlardı: “Bilindiği üzere, Türkler, Azerbaycan'ın Kafkasya dağlıları ile birliğini onların bağımsızlıklarının korunması için en iyi seçenek olarak görüyor ve bunu Türk propagandasının güçlü merkezi olarak görüyorlardı. Muhtemelen, Nuri Paşa bu meseleyle uğraşırken, Derbent yakınlarında Viçerahov'a karşı operasyon düzenliyor” [Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании, 2011: 108-111]. İngilizlere göre, Türklerin amacı, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya Müslüman hükümetlerini, yönetimi altında kendilerinin “Pantürkist” çıkarları için birleştirmektir [Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании, 2011: 181]. Büyük Britanya Savaş Ba-

kanlığı'na göre, Türkler, Büyük Britanya hükümetini şaşırtarak, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni tanımaya çağırıyorlardı. Büyük Britanya Savaş Bakanlığı'na göre, Türkler "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile Dağıstan'ı ve İran Azerbaycanı'nı birleştirmek", onu güçlendirmekle "tüm bölgeyi kendi kontrolleri altında tutmak" amacını güdüyorlardı [Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании, 2011: 187]. Sırasıyla Britanya hakimiyeti "Birleşik Kafkasya bloku" fikrini, üç Güney Kafkasya cumhuriyetini savunuyordu [Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании, 2011: 201]. Fakat, Güney Kafkasya cumhuriyetleri arasında görüş ayrılıkları varken, bu düşünceye şüphe ile bakıyorlardı. Büyük Britanya'nın Dışişleri İdaresi Ofisi'nin Memorandumunda böyle bir görüş ifade ediliyordu ki, "Hazar Denizi çevresinde istenen federatif devlet Tatar (Azerbaycanlılar- S.A.) merkezli olacaktır. Bu arazi Terek çayından İran sınırına kadar uzanmaktadır" [Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании, 2011: 247].

Dağıstan alayının subayı, bu olaylara tanıklık etmiş Yüzbaşı B.Kuznetsov hatıralarında şöyle yazar: "Biz sanki Türklerin toprağındaız. Hâlbuki bu toprak onlar tarafından istila edilmedi ve onları hiç kimse çağırmadı, fakat hazırda Türkler büyük güçtür ve o zaman söylendiğine göre dağlarda (Gazikumuk'ta) onların sayısı Nuha geçidinden gelen birkaç taburdan ibarettir. Alınan bilgiye göre Tarku Knezi, Biçerahov'la anlaştıktan sonra onun tarafından toplanmış Dağıstan alayı ile artık Şura'yı ele geçirmiştir. Fakat Biçerahov ve Türklerin arasında savaş şartları oluşmuştur. Bakü'nün ele geçirilmesinden sonra Türkler Derbent'e yaklaşıyorlar" [Кузнецов]. O sırada Dağıstan'da Tarku Knezi'ni Dağıstan'ın başkanı olarak tanımayı kabul etmiş Albay Süleyman Bey'in ve Miralay Emin beyin önderliğinde Türk askeri birlikleri faaliyet gösteriyordu [Кузнецов]. Tarku Knezi, Temirhan Şura'ya girdi. Onun yanına Çeçenlerin temsilcisi Sarakayev geldi, ama Geçici Diktatör ona bekleme emrini verdi, "çünkü Türklerin nizami birlikleri gelmeden hiçbir şey yapılamayacaktı" [А.Тахо-Годи, 1927: 72-73].

Knez Tarkovski Türk subayları ile birlikte Temirhan Şura'ya geldi [Полковник Магомед Джафаров: 160-162]. Albay İsmail Hakkı Bey'in komutasındaki Türk birlikleri dağlı önderler; Raşıthanov, Tarkovski, Gosinski, Şeyh Uzun Hacı ile birlikte rus generali A.İ. Denikin'in komutasındaki Güney Rusya Silahlı Kuvvetleri'ne karşı saldırıya başladılar. İsmail Paşa, Dađistan ve Çeçenistan'a; Şükrü Bey ise, Terek ve Kuban vilayetlerine doğru yola çıktılar [Азербайджанская Демократическая Республика. 1918 – 1920. Внешняя политика: 107-108].

Türk askeri misyonu, Gunib'de bulunuyordu. Onlara kısa sürede Kafkasya'da Birinci Türk taburu da katıldı. Knez Tarkovski'nin emrindeki Dađistan alayının yüzbaşı B. Kuznetsov, hatıralarında şöyle yazar: “Bizim Türkler, topçu askerleri, Türk subaylarının emrine dahil oldular ve bunlar büyük olmayan Gunib garnizonunu teşkil ettiler” [Кузнецов]. O, Türkleri şöyle tarif ediyordu: “Gunib'e gelen 3-4 Türk subay bölge reisinin konağında kalıyorlardı ve hoşgörü göstererek bizi her gün yemeğe davet ediyorlardı. Bir defa hepimiz gittik. Gitmemek olmazdı, ama eski kıyafetlerimiz bu davetleri gelecekte kabul etmezi inkansız kildi. Türkler, yeteri kadar zevkli giyinmişlerdi. Türklerin arasında ise Fransızca'yı çok güzel konuşan Baş Karargah binbaşısını hatırlıyorum. Onların reisi Albay İsmail Hakkı Bey'in gelişi bekleniyordu. O daha önce de Gunib'de bulunmuştu” [Кузнецов].

Ancak I. Dünya Savaşı'nda Alman Blođu'nun yenilgisi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan çekilmesi nedeniyle Türk birlikleri, 1918 yılının Kasım ayında Dađistan'ı ve Güney Kafkasya'yı terk etmek zorunda kaldılar. Türkiye 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Barış Antlaşması'nı imzalayarak kendi birliklerini Büyük Britanya'nın denetimine giren Güney Kafkasya'dan çekme yükümlülüğünü kabul etti.

Sonuç

Kafkas İslam Ordusu'nun desteği büyük önem arz ediyordu. Türkiye, Kuzey Kafkasya'daki tüm milli-bağımsızlık akımlarına destek ve

riyordu. Mondros Antlaşması sonrası Türk askeri birlikleri, Kafkasya'yı terk etmek zorunda kaldıklarında birçok Türk subay ve asker, dağlılara destek vererek onları eğitmeye devam ettiler. Türk birlikleri resmi şekilde Kafkasya'dan geri çekildikleri halde, onların bir kısmı, dağlıların milli kurtuluş hareketine yardım etmek için Türkiye'ye dönmeler.

Kafkas halklarının milli kurtuluş savaşlarında yenilgi nedenlerinden biri de, aralarında birliğin olmaması ve uluslararası siyasi durumdur. Batılı devletlerin gizli kararları, özellikle, yurtdışında Kafkas Siyasi Muhacereti'nin katılımıyla örgütler kurulmuştu. Kafkas halklarının birliği düşüncesi, daha uzun yıllar güncelliğini korumuş ve muhaceretteki liderler tarafından geliştirilmişti. Onlar kısa zamanda Bolşevikliğin yıkılacağına ve yeniden bağımsızlık kazanacaklarına inanıyorlardı. Kuzey Kafkasya halkları 1925 yılına kadar Türk askerlerinin gelişini bekliyordu. Bu durum Kafkasya devletlerinin çıkarlarına aykırıydı. Bu şartlarda Kızıl Ordu Kafkasya'yı işgal etti ve bölgede Sovyet hâkimiyetini kurdu. İstiklal azmiyle mücadele eden Kuzey Kafkasya Müslüman halklarının bir bölümünü Türk halkları oluşturuyordu. Onlar Halife'nin himayesi altına girmek istiyorlardı. Bu durum doğaldı. Onlara göre, Türkiye onların zulümden kurtulmasında bir ümit idi. Milletler kendi istikballerini Türkiye ile birliktelikte görüyorlardı. Bu düşünce zaman zaman tekrar ediliyor.

Kaynakça

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (ACDA), f. 970, l.1, d. 1.

Dağıstan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (DCMDA), f.r. 621, l.1, d.4.

Dağıstan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (DCMDA), f.r. 621, l.1, d.7

Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti. 1917-1922, I-III. Cilt. Kafkasya dağlıları birliğinin kuruluşu, İstanbul, 2003.

Nasır Yüceer, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı, 1918**, İkinci Baskı, Ankara, 2002.

Азербайджанская Демократическая Республика. 1918 – 1920. Внешняя политика. (**Документы и материалы**), Баку, Азербайджан, 1998.

Азербайджанская Демократическая Республика. Архивные документы Великобритании. Перевод на русский язык, Баку, Шарг-Гарб, 2011.

Армянский вопрос и геноцид армян в Турции (1913-1919). Материалы политического архива Министерства иностранных дел Кайзеровской Германии. Сборник, Ереван, изд-во «Гитутюн» НАН РА, 1995.

Байков Б. **Воспоминания о революции в Закавказье (1917 – 1918 гг.)**// Архив Русской революции. Т. 9. Берлин, Слово, 1923.

Борьба за Советскую власть в Северной Осетии. Сборник документов и материалов. Сборник документов и материалов, Орджоникидзе, 1972.

Гражданская война в России и мусульмане. Сборник документов и материалов/ Сост., предисл. и примеч. С.М.Исхаков, Москва, Центр стратегической конъюнктуры, 2014.

Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии, Тифлис, 1919.

Империалистическая интервенция на Дону и Северном Кавказе/
Под ред. И. И. Минца, Москва, 1988.

“Каспий”, 8 октября (25 сентября) 1918, № 73.

Кузнецов Б. **1918 год в Дагестане**//Спротивление большевизму 1917-1918 гг. Москва, 2001//
<http://anyreads.com/read/#366084>)

Полковник Магомед Джафаров: **Сборник материалов/ Отв. Ред. Хаджи Мурад Доного. Махачкала, ИД «Эпоха», 2005.**

Самурский Н. (Эфендиев). **Гражданская война в Дагестане (из воспоминаний),** Махачкала, 1925.

Союз объединенных горцев Северного Кавказа и Дагестана (1917-1918 гг.) и Горская Республика (1918-1920 гг.) (Документы и материалы), Махачкала, 2013.

Тахо-Годи А. **На путях к «независимости»**, Махачкала, 1930.

Тахо-Годи А. **Революция и контрреволюция в Дагестане**, Махачкала, 1927.